

חידושי תורה

הרב שמעון לפיד

אין עונשין ממון מן הדין - מחלוקת הגמרא והמכילתא.

מחלוקת המשנה והגמרא כנגד המכילתא:

הגמרא (ב"ק מ"ט:) לומדת מק"ו: "כי יפתח וכי יכרה - אם על פתיחה חייב על כרייה לא כל שכן! אלא שעל עסקי כרייה ופתיחה באה לו." ואילו המכילתא (על הפסוק) לומדת מכאן שאין עונשין מן הדין.

התוספות בשלושה מקומות, (ב"ק ב. ד: מ"ט:) כותבים שהמחלוקת בין המכילתא לבין הגמרא היא האם עונשין ממון מן הדין: לדעת הגמרא (וכן דעת המשנה בתחילת ב"ק), עונשין ממון מן הדין, ואילו לדעת המכילתא - לא.

מהו שורש המחלוקת בין הגמרא למכילתא?

1. הסבר ראשון: המחלוקת תלויה בהבנת אופי התשלום בנזיקין

הסביר הגאון הרב ישראל זאב גוסטמאן זצ"ל ב"קונטרסי שיעורים" (ב"ק שיעור ב' אות ג' והלאה), שהמחלוקת תלויה בחקירה הידועה מהו אופי התשלום בנזיקין: האם החיוב הוא עונש על האדם שממונו הזיק; או בגלל שיש חיוב על המזיק לתת פיצוי לניזק על הנזק שנגרם לו.

לדבריו, מוסכם הדבר שעונש אי אפשר לתת מן הדין, אלא שלדעת הגמרא תשלומי נזיקין הם פיצוי בלבד, ולכן אפשר ללומדם מן הדין; ואילו לדעת המכילתא תשלומי נזיקין הינם עונש, ולכן אי אפשר.

דחיית ההסבר הראשון.

מצאנו בספרי (פרשת חוקת סוף סעיף ב'), שהכלל "אין עונשין מן הדין" נאמר ביחס לדברים שאינם עונש:

"וכבס האוסף את אפר הפרה. בא הכתוב ולימד על האוסף את אפר הפרה שמתמא בגדים. הא ער שלא יאמר יש לי בדין: אם המשליך את האזוב מטמא בגדים, האוסף את אפר הפרה לא יטמא בגדים? אלא אם אמרת כן ענשת מן הדין! לכן נאמר 'וכבס האוסף את אפר הפרה' - ללמדך שאין עונשין מן הדין." טומאת האוסף את אפר הפרה אינה

עונש כלל, אדרבה האוסף עשה מעשה חיובי! ואם כך קשה מדוע נאמר על זה "אין עונשין מן הדין"?

(עיינו ב"עמק הנצי"ב" על אתר, במה שנדחק לפרש בגלל קושי זה.)
בשני מקומות נוספים בספרי יש כעין זה:

א. בספרי פרשת נשא פיסקא א' - בענין שילוח טמאים מחוץ למחנה: "אם נדחו טמאים ממחנה ישראל הקל, ק"ו ממחנה שכינה. אלא אם אמרת כן ענשת מן הדין! לכך נאמר 'וישלחו מן המחנה' - ללמד שאין עונשין מן הדין."

ב. בספרי פרשת חוקת פיסקא ג' - בענין טומאת מת: "אם מטמא באהל, לא יטמא במגע? אלא אם אמרת כן ענשת מן הדין! לכך נאמר 'הנוגע במת' - ללמד שאין עונשין מן הדין."

מכאן נובעת מסקנה מתבקשת: לדעת הספרי הכלל נאמר לא רק ביחס לעונש על מעשה שלילי, אלא ביחס לכל מצב שבו פוגעים באדם מסויים.

2. הסבר שני למחלוקת בין המכילתא והגמרא על פי הסבר המחלוקת שבין הספרי לגמרא.

בגמרא מצאנו הרבה מקומות, בהם לומדים דיני טומאות מק"ו ואין חוששים לכלל ש"אין עונשין מן הדין". (נראה שגם בספרי גופא הדבר שנוי במחלוקת). מהו יסוד המחלוקת בין הספרי לבין הגמרא? נראה לומר כך: המחלוקת היא האם רק עונש אי אפשר ללמוד מן הדין (דעת הגמרא), אבל טומאה שאינה עונש אפשר; או גם פגיעה שאיננה עונש אי אפשר, ולכן גם טומאה אי אפשר (דעת הספרי). המחלוקת תלויה בהבנת המלה 'עונשין' האם הכוונה לעונש על מעשה שלילי, או שכל הפסד הנגרם לאדם יכול להכלל במלה 'עונשין'. לפי האמור ניתן לבאר כך גם את המחלוקת שבין הגמרא למכילתא, האם בממון עונשין מן הדין: נראה שלכולי עלמא תשלומי הנזיקין אינם עונש (שהרי הם ממון ואינם קנס), אבל יש בהם פגיעה והפסד כספי לנתבע. הגמרא, לשיטתה, סוברת שרק עונש אי אפשר ללמוד מן הדין - ולכן תשלומי ממון שאינם עונש, ניתן ללמוד; ואילו המכילתא סוברת כשיטת מדרשי ההלכה, שגם כשיש פגיעה לנתבע אי אפשר ללמוד מן הדין - וא"כ גם תשלומי ממון אי אפשר ללמוד מן הדין. (ועיינו כ"מ הלכות טומאת מת פ"א ה"ב, שגם הוא הבין שאין פוגעים מן הדין, ובמה שהביא את תוס' דידן י"ל שרמז למה שכתבנו.)

תליית המחלוקת בטעמי הכלל "אין עונשין מן הדין"

מחלוקת זו ניתן לתלות במחלוקת הידועה, מהו טעמו של הכלל "אין עונשין מן הדין":

לדעת המהרש"א (סנהדרין ס"ד:) אנו חוששים שמא לא די לנתבע בעונש הקל; ואילו לדעת ה"מדות אהרון" (ע"פ רש"י) יש חשש שמא יש פירכא לק"ו.

שיטת המהרש"א אפשרית רק להנחה שמדובר כאן בעונש; ואילו שיטת בעל ה"מדות אהרון" נכונה גם לגבי פגיעה שאיננה עונש. ועיין ב"נודע ביהודה" (תניינא חו"מ ס' בהגהת בן המחבר), שעמד על הדבר.

קושיא על ההסבר השני מגמרא שלפיה אין פוגעים מן הדין.

כתוב בגמ' (סנהדרין ע"ד.): "תניא רשב"י אומר: העובד עבודת כוכבים ניתן להצילו בנפשו, מק"ו: ומה פגם הדיוט ניתן להצילו בנפשו; פגם גבוה לא כל שכן!" הגמ' מקשה על זה "וכי עונשין מן הדין?" ועונה "קא סבר עונשין מן הדין".

ה"נודע ביהודה" (שם בגוף התשובה) תמה על הדבר "אני תמה מאד: וכי זה שמצילין בנפשו עונש הוא, והלא אינו אלא הצלה!".

הנוב"י מתרץ, שאכן יש מחלוקת, האם הדין שמצילין אותו בנפשו הוא עונש או הצלה (שכן מצאנו שנחלקו האם הבא במחתרת צריך התראה), והסוגיא שלנו סוברת שזה מדין עונש.

לפי תירוץ הנוב"י, הסברנו הקודם במחלוקת הספרי והגמ' נשאר על מכונו. דא עקא, שהסבר זה דחוק למדי, שכן קשה להניח שהגמ' תקשה לפי מאן דאמר שהוא דעת יחיד. ולכן מסתבר יותר לומר שגם הגמ' סוברת שאין פוגעים מן הדין. לפי זה הדרא קושיא לרוכתא: במה נחלקו הגמ' והספרי והמכילתא?

3. באור שלישי במחלוקת הגמ' ומדרשי ההלכה

נראה שלכולי עלמא אין פוגעים מן הדין, אלא שיש סברא לחלק בין פגיעה פיזית בגופו של הנתבע כגון מיתה ומלקות לבין פגיעה אחרת שהנזק בה אינו פיזי כגון טומאה ושילוח מחנות ותשלומי ממון. פגיעה פיזית אינה ניתנת למחילה, ואי אפשר לפצות עליה, ולכן לגביה צריך גזירת כתוב מיוחדת ולא ק"ו. (ועיין שו"ת הרדב"ז אלף מ"ט, שחילק בין ממון לבין גוף, ובקונטרסי שיעורים אות ח' במח' הראשונים בגמ' מכות ה:)

לפי זה נצטרך לומר שלכולי עלמא הכלל הוא גזירת הכתוב (ולא כסברת המהרש"א בטעמו של הכלל), ורק במה שגילה הכתוב ניתן ליישב אותו.

שי דאום

מעילה בדם קדשים

המשנה במעילה דף י"א אומרת: "דם קל בתחילה וחמור בסופו... בתחילתו אין מועלים, יצא לנחל קידרון - מועלין בו".

רש"י מפרש, שהמעילה בדם היא מדרבנן, והם לא גזרו לפני היציאה לנחל קידרון, כי לא גוזרים גזירות במקדש. דבר זה תמוה, שהרי מסקנת הסוגיא בזבחים דף ע"ט היא, שהכלל שאין איסורי שבות במקדש, תקף רק לגבי הלכות שבת, אך בד"כ יש גזרות במקדש.

הר"מ בפרוש המשנה פוסק גם הוא שמעילה זו היא מדרבנן, (אמנם הוא מעלה אפשרות בדעת רבי שמעון שהמעילה היא מדאוריתא) אך בפ"ב מהלכות מעילה הי"א הוא כותב: "כל דמי שחיטת קודשים אין מועלים בו בין לפני כפרה ובין לאחר כפרה עד שיצאו לנחל קידרון. יצאו לנחל קידרון מועלין בו מפני שהיה נמכר לגינות ודמיו הקדש"... משמע שהמעילה היא מדאוריתא, וכך הבין גם הראב"ד את דבריו, והשיג עליו מהסוגיא ביומא (דף נ"ט) דמשמע שם שזה מדרבנן. (וניתן לתרץ בפשיטות, שמסוגיתנו נראה שזה מדאוריתא, ויש כאן מחלוקת סוגיות, ודלא כתוס' ששינה הגירסא אצלנו).

יש לבאר מדוע יש איסור מעילה בדם רק לאחר שיצא לנחל קידרון.

וצריך להקדים, דיש חילוק יסודי בין שני סוגי מעילות:

1. מעילה בקודשי בדק הבית.

2. מעילה בקודשי מזבח.

מעילה בקודשי בדק הבית, זוהי מעילה הנובעת מבעלות ההקדש ורכוש ממוני של ההקדש. מעילה בקודשי מזבח, זוהי מעילה הנובעת מפגיעה ביעוד של החפץ. על ידי ההקדשה המקדיש מיעד את החפץ ליעוד קדוש,

* סכום מחוץ שעורו של הרב רא"ם במעילה.